

Ch. A. J. van Koppen, *De geuzen van de negentiende eeuw. Abraham Kuyper en Zuid-Afrika* (Dissertatie Utrecht 1992; Wormen Inmerc, 1992, 320 blz., f49,50, ISBN 90 6611 242 5).

De dissertatie van Chris van Koppen over Abraham Kuyper en Zuid-Afrika is, zoals de auteur in het eerste hoofdstuk uiteenzet, voortgekomen uit de door hem opgevatte *Kritik eines Mythos*. Het betreft de mythe dat Kuyper 'van oudsher Duitsgezind' is geweest en de Nederlandse neutraliteitspolitiek wilde opgeven ten gunste van nauwere aansluiting bij Duitsland. Deze mythe is in de wereld gebracht door auteurs (J. A. van Hamel en A. S. de Leeuw) die de antirevolutionaire voorman niet gunstig gezind waren en heeft in de Nederlandse historiografie een zekere invloed gehad. Van Koppen weet al in zijn eerste hoofdstuk overtuigend duidelijk te maken dat Kuyper om zowel politieke als religieuze redenen een veel sterkere hang naar Engeland en de Verenigde Staten had. Voor de veronderstelling dat Kuyper toen hij kabinetsleider was (1901-1905) toenadering tot Duitsland zocht is onvoldoende bewijs. Van Koppen wijst er op dat geruchten hierover in diplomatieke kringen niet serieus werden genomen.

Ondanks het feit dat Kuyper de waarborg voor de democratisch-constitutionele vrijheden in de Duitse politiek miste — een gemis dat hij mede weet aan het Pruisische lutheranisme — voelde hij beslist sterke sympathieën voor Duitsland. Dat kwam het sterkst tot uitdrukking tijdens de Frans-Duitse oorlog (1870-1871) en tijdens de eerste wereldoorlog. Waar kwam deze sympathie dan vandaan, indien Kuyper zich in wezen met Engeland verbonden voelde? Van Koppen zoekt het antwoord in Kuypers groeiende teleurstelling in 'de door hem als expansief en imperialistisch veroordeelde Engelse buitenlandse politiek' (24). Cruciaal hierin was het Engelse beleid in Zuid-Afrika tegen de omstreeks 1880 in Nederland herontdekte stamverwanten. Dit geeft het verhaal een wending en brengt Van Koppen op het belangrijke spoor van Kuypers opvattingen over de internationale politiek, toegespitst op de relatie tussen Nederland, Engeland en Zuid-Afrika.

Terloops merk ik hier op dat vanuit dit kader Kuypers sympathie voor Pruisen in 1870-1871 niet kan worden verklaard. De door hem — nogmaals: terecht — van de hand gewezen mythe betreft dus wel het 'Duitsgezind', maar niet het 'van oudsher'. Persoonlijk geloof ik dat Kuypers beslissende wending naar de door hem als calvinistisch voorgestelde 'democratisch-constitutionele' Angelsaksische wereld omstreeks 1872 onder invloed van Groen van Prinsterer — die hem Burke deed lezen! — plaatsvond.

Boeiend en helder beschrijft Van Koppen in zijn boek de verhouding tussen Boeren en Britten in Zuid-Afrika nadat de Kaapkolonie in 1806 in Engelse handen kwam. De geringe belangstelling in Nederland voor de na 1880 ineens zo hooggeroemde verre neven wordt door Van Koppen verbonden met de 'nationale identiteitscrisis' van Nederland gedurende een belangrijk deel van de negentiende eeuw. Kuyper was één van de weinigen bij wie reeds betrekkelijk vroeg een veranderende houding valt te constateren. Door de orthodoxe predikant F. Lion Cachet op Zuid-Afrika geattendeerd, nam Kuyper in 1877 dadelijk stelling tegen de annexatie van Transvaal door Engeland en speelde in 1881 een voornamelijk rol in de nationalistische agitatie ten gunste van de Boeren.

Het uitvoerigste hoofdstuk van het boek beschrijft Kuypers optreden in de jaren 1880-1884. Kuyper wilde niet alleen via de vooraanstaande Zuidafrikaan S. J. du Toit invloed uitoefenen op Transvaal, dat een Nederlands-calvinistisch stempel zou moeten krijgen, maar probeerde ook in Nederland zelf politieke munt te slaan uit de situatie door de ontwakende antirevolutionaire aanhang een 'spiegel in de verte' voor te houden. Van Koppen weet dit allemaal gedetailleerd uiteen te zetten. Ook de teleurstelling van Kuyper in de jaren na 1884 over zowel de politieke koers van zijn Boeren vrienden — die zich niet exclusief aan zijn opvattingen wilden binden — als over het imperialistische optreden van Engeland worden overtuigend geschilderd. De

succesvolle Transvaalse reactie op de Jamesonraid in 1896 en de overwinningen in de eerste fase van de Tweede Boerenoorlog (1899-1902) deden bij Kuiper het enthousiasme voor de stamverwanten even herleven, maar al spoedig raakte hij er van overtuigd dat de Boeren het tegen de Engelse overmacht niet zouden redden. Zijn mediatie-aanbod, gedaan als minister-president, leidde in 1902 indirect tot beëindiging van de strijd.

Kuipers teleurstelling over de imperialistische politiek van Engeland, dat als 'christelijke natie' het volkenrecht had hoog te houden in de volkenwereld, gaf hem tenslotte een minder idealistische visie op de internationale verhoudingen. Het maakte volgens Van Koppen de weg bij Kuiper vrij om de machtspolitieke inbreng van het Duitse Keizerrijk te waarderen. Volgens Van Koppen raakte Kuiper, mede door de machtsontplooiing van Japan, steeds meer bevreesd voor het 'gele gevaar', de bedreiging van het christelijk Europa door een niet-christelijk Azië. Was de Duitse voormuur tegen bedreigingen uit het oosten niet betrouwbaarder dan de Engelse?

Deze opmerking, aan het slot van het boek, komt wat gewrongen over. Het lijkt me in ieder geval een casus voor de toch al zo moeilijke Kuiper-interpretatie. Duidelijk is echter wel dat Kuiper aan de Nederlandse buitenlandse politiek niet het zelfstandigheidskarakter, maar eventueel wel een angstvallige neutraliteitshouding wenste te ontnemen.

Dit brengt me tenslotte tot een punt van kritiek op dit overigens lofwaardige boek. Kuipers nationalisme wordt mijns inziens al te schematisch afgezet tegen de achtergrond van de 'nationale identiteitscrisis' van de negentiende eeuw, de gevoelens van bedreigdheid en de twijfel aan het bestaansrecht van Nederland tussen de grotere Europese staten. Van Koppen neemt te gemakkelijk deze stemming als een vaststaand en algemeen gegeven aan en stelt mede tegen deze achtergrond dat Kuipers opvattingen voortkwamen uit een 'hartgrondig pessimisme over de Nederlandse toekomst' (234). Van Koppen geeft zich onvoldoende rekenschap van de verschuivingen en ontwikkelingen juist ten aanzien van de visie op de Nederlandse natie in de negentiende eeuw. In de eerste plaats was de 'nationale identiteitscrisis' steeds het sterkst bij de heersende liberale groeperingen en in de tweede plaats ebde het gevoel van onveiligheid en onbeduidendheid na 1871 langzaam weg om plaats te maken voor een nieuw vertrouwen en nieuwe visies op de rol van Nederland in de wereldpolitiek. Het energieke optreden van Kuiper en zijn idealen over een Nederlands cultuurimperium in de wereld lijken beter in dit nieuwe klimaat te passen, dan bij het sombere pessimisme van omstreeks het midden van de negentiende eeuw.

R. Kuiper

H. F. J. M. van den Eerenbeemt, ed., met medewerking van M. C. M. van Elteren, e. a., *Van bolderkleursel naar kopieersystemen. De ontstaansgeschiedenis van Océ-van der Grinten, 1877-1956* (Leiden: Martinus Nijhoff, 1992, 404 blz, f79,50, ISBN 90 6890 394 2).

De zeer verscheiden accenten die de vier auteurs van dit werk in hun bijdragen legden, maken het bij uitstek geschikt om tenminste een aantal verklarende hypothesen van meer algemene aard rond vragen naar internationalisering en schaalvergroting te toetsen.

Allocatiemechanismen spelen voor het succes van een onderneming een tamelijk geringe rol. Weliswaar beschikte Venlo, zo blijkt uit de bijdrage van Linssen, evenals enkele andere kleine steden in Noord-Brabant, waar aan het einde van de negentiende eeuw de grondslagen werden gelegd voor latere internationale concerns, zoals Eindhoven en Oss, over zeer behoorlijke verbindingen, maar de structuur van de arbeidsmarkt was er niet erg gunstig. Het opleidingsniveau van de arbeidskrachten was bijzonder laag; onderwijs dat voor het bedrijf geschikte kwalificaties, zoals kennis van chemie, aanbod, ontbrak ten enen male. Training in het bedrijf